

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XXI. KÖTET. — 6. SZÁM.

BÁNÓCZI JÓZSEF L. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA

ZLINSZKY ALADÁR

L. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1931 JUNIUS 22-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1931.

Pápa, 1931. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

Bánóczi József emlékezete.

Irta: Zlinszky Aladár 1. tag.

I.

Az 1879—80. év telén, a Wesselényi és Sip utca sarkán ma is álló házban, mint gimnazista diák, gyakran láttam három fiatalembert a fölöttünk lévő lakásba sietni. Nem egyszer vidám mulatozás zaja verte fel onnan szobáinkat s apám felvilágosított, hogy a fiatalemberek, kik ott egy nőrokonuk gondozása mellett élnek, máris nevezetes, a közélet terén szereplő férfiak: Alexander Bernát és Bánóczi József tanárok, Szalárdi Mór pedig orvos.

Még gyermekkori barátság kötötte össze hármukat a gimnázium padjain. Negyedik társuk, Salgó Jakab, a későbbi idegorvos, nem lakott velük, de ő is szövetségükhöz tartozott. Ritka, sűrű tartó vonzalom volt az, mely e négy fiatalembert összefűzte: bizonyítéka egyrészt kiváló szellemi rokonságuknak, másrészt szívük melegségének, mely ily hosszú, egész életre szóló vonzalomra képes. Alexander Bernát kedves és megható képet rajzolt e négy gimnazista meghitt viszonyáról, abban a visszaemlékezésben, melyet Bánóczi halála alkalmából az Egyenlőség gyászszámában közölt. Akkor nem gondolta, hogy éppen egy évre rá ő is követni fogja a halálba barátját, ugyancsak hetvenhetedik életévében.

Alexandert mindenekelőtt Bánóczihoz fűzték a legmelegebb baráti kötelékek. Rokonlelkek voltak ők, bámulatosan ugyanazon célokkal, gondolkodásmóddal és amennyire emberileg lehet, jellemmel is. Legalább is megegyezett tudományzeretetük, cselekvő energiájuk és életrevaló emberismeretük. Kétségtelenül Alexander volt az erélyesebb,

Bánóczi az engedékenyebb, hisz két embernek, akár férfi, akár nő, tartós szövetsége csak ily feltétellel képzelhető el, de adott esetben mindenik szívesen engedett s vezette magát, amint az két egymást őszintén szerető, megértő lélekhez illik.

Érdekesen írja le visszaemlékezésében iskolai pályáját Alexander Bernát.¹ A két fiút korán, már a gimnázium felső osztályaiban foglalkoztatta a pályaválasztás kérdése. Először az orvosi pályára gondoltak, mint a pesti zsidó családok előtt a legnépszerűbbre. Majd rabbik akartak lenni Hochmuth Ábrahám példájára, akit rendkívül tiszteltek s ki Bánóczinak atyai jóakarója is volt. Szorgalmasan tanultak héberül s a fiatal, de ekkor már tekintélyes Goldzieher vezette be őket a Talmud titkaiba. Azonban csakhamar más meggyőződésre jutottak. Nagy hatással volt rájuk egyik tanárunk, Riedl Szende, Riedl Frigyes atyja, ki a gimnáziumban németet és filozófiát tanított. Csak egy évig, a VI. osztályban volt a lélektanban tanárunk, a következő évben a germanisztika egyetemi tanára lett, de ez az év elég volt, hogy példája egész életükre lelkesítse őket. »Tanítása, modora, magatartása, egyénisége — úgy mond Alexander — az igazi, a nagy tanaré volt, őtől tanultunk gondolkodni, önálló lélekkel olvasni, tanulni; gyerekekből az ő hatása alatt lettünk egyszerre igazi ifjakká, majdnem azt mondanám férfiakká. Az iskolaszoba falai átlátszókká lettek az ő órái alatt, a világ tárult föl előttünk.« Elhatározták, hogy tanárok lesznek s életüket Riedl Szende tárgyának, a filozófia tanulásának fogják szentelni. Riedl Szende távoztával nem is bírták soká a középiskolát; az ott töltött időt elpazaroltnak érezték. A VII. osztály után kiléptek s magántanulókká lettek. Ősszel beiratkoztak az egyetem bölcsészeti fakultására, az első félév végén érettségít tettek; így beszámították részükre az egész esztendő. Midőn többi barátaink érettségít tettek — írja Alexander — nekünk már két rendes félévünk volt az egyetemen.

¹ Bánóczi emlékalbum, 1919. és Egyenlőség, 1926.

A pesti egyetem azonban egyáltalán nem elégítette ki tudásvágyukat. A filozófia tanára Horváth Cyril volt; már öreg, fáradt, különben sem nagyszabású gondolkodó. Jó indulattal volt irántuk, ellátta őket könyvekkel s a két fiatal-ember mikor csakhamar külföldre távozott, még évekig levelezésben állt vele. E levelek nemrég napvilágot is láttak, úgy Alexanderéi, mint Bánócziéi a Magyar Zsidó Szemle 1928. évfolyamában.

A pesti egyetemen az első évet elvégezve fő vágyuk volt most már egy igazi nagyszabású külföldi filozofussal megismerkedni. Barátaik, Szalárdi és Salgó már Bécsben tanultak s nekik is ez az egyetem látszott legelérhetőbbnek. Magukra voltak utalva, szüleik alig segíthették őket; külföldi ösztöndíjat Toldy Ferenc közbenjárására később kaptak ugyan, de ez ekkor és még sokáig csak ígéret maradt. Pesten jó nevelői állásuk volt, ezt is készek voltak itthagyni s a bizonytalan veszélyei elé menni. Mindent föláldoztak és mindent mertek: meg akarták hódítani a filozófia aranygyapját, mint Alexander oly szépen mondja. Már életük e szaka is mutatja, hogy tehetségekkel állunk szemben. A pályaválasztás, amely sok ifjúra nézve csak a praktikum kérdése, nekik nagy és mély lelki probléma. Nem a pénz és hatalom képei vonzzák őket, hanem a tudományos munkásság lehetősége. Élelmesek és energikusak, de az ideál szolgálatában. S ami még bámulatosabb s a klasszikus barátságok évkönyveiben is ritkaság, mind e válságokon és célkitűzéseken együtt mennek át és jutnak közös megállapodásra. Anélkül, hogy összebeszéltek volna, külön-külön is ugyanazt határozták mindenkor.

Igy kezdődtek meg közös vándoréveik, melyek nem kevesebb, mint hat évig, 1868—1874-ig tartottak. Alexander Bernát visszatekintve e hat esztendőre, azt mondja, hogy inkább indításokat köszönhetnek neki s többet merítették magukból és az egymásra tett hatásokból, semmint mestereiktől. De ez talán minden önállóságra hivatott tehetségnél így van. Végül mégis úgy érezzük minden tanítás ellenére, hogy legtöbbit a magunk munkájának köszönhetünk. A kor és a viszonyok, melyek közt a tanulmányút

lefolyt, sem voltak ép a filozófia tanulmányára nézve kedvezőek. Átmeneti kor volt ez. A pozitivizmus virágzása az egyes szaktudományoknak kedvezett és nem a filozófiának: a részletkutatásnak és nem az összefoglalásnak. A nagy német metafizikai rendszerek Hegel hatásának bővölete után hitelüket veszítették: a világjelenségek egy principumból való levezetése ábrádnak bizonyult. A gondolkodó elme nem bízott többé a tények fölé emelkedő spekulációban, hanem józanul a tényekhez tapadt s csak tényeknek és tények összefüggésének megállapításában látta feladatát. Ifjaink Bécsben Zimmermann Róbert hatása alá kerültek. Riedl Szende után ő tette rájuk tanáraik közül a legmélyebb és legtartósabb benyomást. A bécsi egyetemen akkor a herbartizmus uralkodott s Zimmermann ez irány egyik kiváló és határozott képviselője volt. De nem annyira Herbart metafizikáját művelte, mint inkább etikáját s kiépítette az esztétikát, melynek Herbart csak körvonalait adta. Megírta az esztétika rendszeres történetét is. Bánóczi és Alexander nem lettek a Herbart rendszerének oly állhatatos hiveivé, mint Kármán Mór, ki néhány évvel előttük ugyancsak a bécsi egyetemen tanult. A rendszer negatív kritikája nagyobb hatást tett rájuk, mint pozitív részei. Az esztétika mellett a pszichológia vonzotta őket legerősebben. Ez a kor pozitív irányának megfelelőleg, ekkor kezd fiziológiai alapra helyezkedni hovatovább annyira, hogy egyenesen a természettudomány egyik ágának kezdik tekinteni. Bánóczi és Alexander, akik eleinte az orvosi pályát akarták választani, most szorgalmasan hallgatnak orvosi előadásokat, főleg anatómiát s tanulmányaikat oly komolyan veszik, hogy boncolnak is. Hiszen mint filozófusoknak is jártasoknak kell lenniök az emberi test ismeretében. Anatómiát Hyrtl-nél hallgattak, a fiziológiát Brücke adta elő s már megjelent Wundt könyve: *Über Menschen und Tierseele*, melyből később fiziológiai pszichológiája kifejlődött. De ifjaink nem lettek a pozitivizmusnak sem rabjaivá, amint nem lett a német filozófia sem soha annyira, mint a francia és angol Comte és Spencer rendszerében.

Kant nemzete sohasem távozott el egészen a königsbergi bölcs tanításaitól, ki megírta prolegomenáit »minden ezen-túl lehető metafizikához«. Támadnak e korban is szellemelek, akik világosan látják, hogy vannak kérdések, melyeket egyetlen speciális tudomány sem képes megoldani, a pszichológia sem; a filozófia nem mondhat le az egyetemes jellegű kérdések valamilyen végső magyarázatáról; a filozófiára tehát mint rendszeres tudományra szükség van; és ezek az úttörők Kant filozófiájából merítik a fogalmi eszközöket problémáik megoldására. Ez az újkantianizmus jelenti a filozófiai hanyatlás kora után egy más korszak kezdetét.¹ Bánóczi és Alexander helyes ösztönüktől vezetve ez új irányba kapcsolódnak bele: mindkettőjüknek Kant lesz főstudiuma.

Három évi bécsi tartózkodás után Berlinbe mennek s itt ép azokkal a fiatal hallgatókkal kerülnek összeköttetésbe, részben barátságba, kikből a későbbi kantianusok válnak. Paulsen Friggyessel még évekig leveleznek hazulról is s az ő révén ismerkednek meg Benno Erdmannal is, aki a legnagyobb német Kant-tudós lett s egyéb munkái mellett a berlini Akadémia nagy Kant-kiadását is rendezte. Berlin egyébként nem elégítette ki ifjainkat. A balsors úgy hozta magával, — írja Alexander — hogy a nagy berlini egyetemen nem volt kit hallgatni a filozófiából! Trendelenburg csak a pedagógiát adta elő nyilvánosan és szemináriumi gyakorlatában Aristoteles művét a lélekről tárgyalta. »Mindketten hallgattuk, de csakhamar meggyőződünk róla, hogy inkább filológusoknak való.« Beteges, korán előregedett ember is volt már s még a szemeszter folyamán meghalt. A másik filozófus, Michelet, egy elkésett hegelianus, akinek szónokias, inkább népszerű, mint tudományos előadása szintén nem az volt, amit kerestek. Még legtöbbit Bonitz görög filozófia-történeti előadásából tanultak. Csakhamar oda is hagyták Berlint és Göttingában ütnek tanyát. Lotze hire vonzotta őket ide, ki e kornak a

---

¹ V. ö. Szemere Samu: Bánóczi József. Orsz. Izt. Tanítóképző-intézet értesítője. 1928. 7. 1.

legnagyobb német gondolkodója. De nála is inkább Mikrokosmosából és egyéb műveiből okulnak, semmint előadásából; ezek a mi előrehaladott ifjaink számára már túlságosan iskolaszerűek. Lotze tanító-gyakorlata az volt, hogy mintegy húsz percig adott elő s azután ugyanezt összefoglalva lediktálta. Szabadon, jegyzetek nélkül adott elő s ugyanígy diktált is. Azért e diktátumok kifejezéseikben egymásközt eltérők s csak tartalomban egyeznek. Kármán Mór néhány ily diktátumot le is fordított s ezekhez mint alaphoz fűzte saját tanításait; így hát a magyar közönség is ismeri őket.

A nyári szemeszter eltöltése után nem is mentek többé vissza ifjaink Göttingába, hanem a lipcsei egyetemre iratkoztak, azzal a céllal, hogy itt doktori oklevelet szereznek s így tanulmányaiknak formai befejezést adnak. Az egyetemre ekkor már nem igen jártak. Fechner, a legnagyobb filozófia-tanár, aki 86 évet élt meg, de élete nagy részét súlyos szenvedések közt töltötte s ma a pszichiáterek egyik kedvelt témája, csak néhány hétig adott elő, azután megvakult s csak évek múlva nyerte vissza szemvilágát. Drobisch jegyzeteit olvasta, Ziller, a híres pedagógus pedig, ki főként Kármán Mór és Rein Vilmos útján a magyar pedagógiára is oly erősen hatott, mint filozófus — ifjaink tanúsága szerint — alig jöhetett számba. Előadások hallgatása helyett inkább disszertációikon dolgoztak. Mindketten Kantot választották tárggyul: a gondolkodásbeli harmónia ezuttal is megnyilvánul közöttük. Alexander Kant transcendentális deductióját, Bánóczi Kant tér és időelméletét dolgozta fel. Horváth Cyrillnek 1873 január 1-én ezt írja Bánóczi Lipcséből: »Disszertációm Kant ezen művét fogja tárgyalni: *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis*, mellyel a nagy bölcész 1770-bert tanári székét elfoglalta. Kant ezen művét eddig, mi elég különös, nem méltatták úgy, amint fontosságánál kellett volna. Itt teszi először azon korszakalkotó fölfedezését, hogy tér és idő csak felfogásunk szubjektív formái, minden önálló realitás nélkül, — amit köztudomásúlag a tiszta ész birálatába egészen úgy átvett«.

Miután nyaranként Bánóczyék szentgáli otthonában, hol Alexandert szives vendégül látták, felüdültek, fáradhatatlan ifjaink tudományszomja a három évi bécsi és két évi német egyetemi tanulás után most Franciaország és Anglia kultúrájára vágyott. A hatodik év első felét Párizsban, másikat Londonban töltik. Párizs nagy hatást tesz mindkettőjükre. »Ma is az a meggyőződésem — mond Alexander —, hogy a görög kultúra folytatódott ugyan Rómában, de igazi második hazája mégis Franciaország. Ez a modern Graecia. Akkor talán még inkább az volt, mint ma. De most is a lélek legfinomabb rezgései, leg-ösztönösebb vágyódásai itt születnek meg, itt formálódnak, itt öltenek művészi alakot, itt tesznek szert teremtő erőre.« Személyesen is megismerkednek Taine-nel, akinek előadásait élvezettel hallgatják s mindkettőjükre nagy hatással is van. Nem lesznek ugyan pozitivistává, megmaradnak kantianusoknak, de Taine milieu-elmélete, mely az egyes nemzetek sajátosságait kutatja művészetükben és tudományukban, a nagy ismeretanyagok világos rendszerezése, a színes előadásmódra törekvés meglátszik mindkettejük későbbi írásain. Nem is ártott a sok nehézkes német filozófiai mű hatását a francia esprit kellemesebb formáival ellensúlyozni! Taine-n kívül Paul Janet-től tanultak sokat; a retorikus-royalista Caro-t nem szerették. Itt már művészekkel is ismerkedtek: Ébner Lajos hazánkfia arcképeiket is megfesti s bevezeti őket Munkácsy otthonába. Nehezen tudtak megválni a ville-lumièretől, de végre mégis elszánták magukat, hogy útjuk utolsó állomását, Londont is meglátogassák. Jobban szerettek volna Oxfordba, vagy Cambridge-be menni, mert Londonban akkor még egyetemi előadások nem voltak, de erre főként anyagi nehézségek miatt nem gondolhattak. Mindennapos vendégek voltak a British-múzeum könyvtárában, fölkeresték a gyűjteményeket, hallgattak prédikációkat, néha egy-egy színházi előadást s oly jól megtanultak angolul, hogy nem egyszer más vidékről való angoloknak nézték őket, Augusztusban, amikor a londoni évad is nyugovóra készült, elhagyták a várost és Antwerpenbe mentek. Onnét meg-

látogattak még néhány belga és holland várost, azután egyenesen hazafelé indultak.

Már külföldi útjuk alatt mindketten irodalmi működést is folytattak, részben anyagi szempontból is, hogy szükös jövedelmüket emeljék. Leginkább a Pester Lloydot keresték fel cikkeikkel, hiszen mindketten jól írtak németül s Bánóczi már 1867-től fogva, még Pestről küldözött cikkeket a *Die Neuzeit* c. bécsi lapnak *Notizen aus Pest* összefoglaló cím alatt. A magyar lapok közül Rákosi Jenő *Reform* című lapjába írtak. E cikkek kulturális témákról szólnak s főleg külföldi mozgalmakat ismertetnek, de már vannak köztük filozófiai tartalmúak is.

Ez publicisztikai pályájukra való előkészülés számba mehet, mely aztán Alexandernél öltött nagyobb mértéket. Tudományos fejlődésükre inkább azok a felolvasások bírnak jelentőséggel, melyeket a külföldi egyetemi szemináriumokban tartottak. Bánóczi Horváth Cyrillhez írt leveleiben mindannyiszor lelkiismeretesen és kedvvel számol be ezirányú szerepléséről. Különösen Bécsben Zimmermann és Berlinben Trendelenburg szemináriumaiban dolgozott sikerrel. Így 1871 márciusában Louis Ferri nápolyi tanár franciául írt olasz bölcsészettörténetét ismertette. Ez a bírálat egy év múlva a Bergmann szerkesztette *Philosophische Monatschrifte*-ben nyomdafestéket is látott.

De nagyobb fába is vágta a fejszóját Bánóczi ez évek folyamán. Horváth Cyrillhez 1870 július 25-én írt levelében arról értesíti mesterét, hogy: »Hosszas tanulmányok alapján az Aesthetikát önállóan és eredetiben dolgoztam fel és az Akadémia pályakérdéseire beküldöttem. A három dolgozat közül az enyim találtatott ugyan legmegfelelőbbnek, azonban csak dicséretet sem bírt magának kivívni«. Az akadémiai Jelentés valóban: »Társai közt legjobbnak, tartalmilag gazdagnak, de szabályosság nélkül valónak« minősítette. E pályaműből való az a részlet, mely *A nyelv esztétikája* címen a *Reform* 1871 április 13. számában napvilágot is látott s talán Gerbernek akkor megjelent könyve *Die Sprache als Kunst* hatását mutatja. Mindenesetre az első tanulmány nálunk, mely a nyelvet

esztétikai jelenségnek nevezi s bár, mint Gerber is, még nem abban az értelemben, amelyben ma nyelvésztétikáról beszélünk, hanem csak a nyelvnek egyes esztétikai jelenségeiről szól, mégis megérdemli, hogy kiemeljük az ismeretlenség homályából. Az a megállapítás, hogy a nyelv mennyire elégtelen érzelmeink kifejezésére s hogy erről íróink is hányszor panaszkodnak: azt hiszem, itt van először megállapítva és találó idézetekkel igazolva irodalmunkban.¹

Mind e cikkek még Bánóczi eredeti neve *Weiss József* vagy csak W. J. kezdőbetűk alatt jelentek meg.

II.

Az eszmény, amelyért ifjaink hat évi odisszeájukat vállalták, az volt, hogy a filozófia egyetemi tanáraivá legyenek. Látták azonban, hogy ez nem megy úgy, ahogy fiatal idealizmusukban elképzelték s minthogy élni is kell, nagynehezen elhatározták, hogy középiskolai tanári állást vállalnak, hiszen képesítésük régen megvolt. Bánóczi a főváros VIII. ker. reáliskolájánál 1875-ben póttanár lesz, ugyanott a következő évben segédtanár. Alexander az V. kerületi állami reáliskolához kerül, melynek akkor Hofer Károly volt az igazgatója. Bánóczi azonban már a következő 1877. évben elhagyja a főváros szolgálatát, az orsz. izr. Rabbiképzőhöz hívják meg segédtanárnak. Itt lesz a következő évben rendes tanár, majd 1887-ben átmegy az izr. Tanítóképzőhöz mint annak igazgatója.

Egyetemi tanári pályájukat is igyekeznek előkészíteni s mindketten magántanárságért folyamodnak, amit 1878-ban el is nyernek. Bánóczi képesítése a filozófia történetére és propaedeutikájára szolt s előadását még azon évben megkezdte s egy év kivételével egészen 1919-ig, tehát negyven éven keresztül megszakítás nélkül folytatta.

Irodalmi munkásságba is fog, amint Budapesten el-

---

¹ E tárgyról magam is irtam *Érzelemkifejezés a lírában* c. tanulmányomban (Minerva, 1926). Akkor Bánóczi e cikkét még nem ismertem.

helyezkedik. 1877-ben filozófiai társaság volt alakulóban s a kilenc-tíz férfiú közt, akik a szervezkedő ülésen megjelentek, ott találjuk Bánóczit is. A társaság nem jött létre; évtizedeknek kellett elmúlniok, míg megalakúlhatott. Így hát az akkori folyóiratokat használja fel eszméi hirdetésére: a Kármán Mór szerkesztette *Magyar Tanügy*-et és a *Magyar Nyelvőr*-t. A Magyar Tanügy 1877-iki évfolyamában jelent meg *A philosophia Magyarországon* c. tanulmánya. Ebben mindenekelőtt azt az akkor még széles körökben elterjedt nézetet igyekszik cáfolni, mintha a filozófiai gondolkodás egyáltalán nem a magyar elme számára való volna. Hiszen még oly tudós is, mint Kerkapoly Károly, a politika egyetemi tanára, Lónyai Menyhért kabinetjének pénzügyminisztere is úgy nyilatkozott, hogy a magyar sokkal inkább gyakorlati tevékenységre termett, semhogy a meddő fogalmi vizsgálódás természetével kiegyeztethető volna. Bánóczi igen szépen fejti ki, hogy például az angol eléggé gyakorlati észjárású nemzet és mégis jelentékeny része volt a filozófiai gondolkodás fejlesztésében. De a magyarra sem áll, hogy ne volna meg nálunk a filozófiai hajlam és érdeklődés. Közönségünk ma is sok filozófiai művet olvas, mint ezt könyvkereskedőink tanúsítják, de magyarok hiányában, idegent. A magyar filozófiai gondolkodást nem is azokban találja meg, akik eddig nálunk szakszerűen foglalkoztak filozófiával. Nem Köteles, Fejér, Hetényi, Szontagh nevelték a magyart bölcselő elmélyedésre, hanem olyan nagy írói, mint Kölcsey, Eötvös, Madách. Ezeknek egész munkásságát filozófiai szellem hatja át s műveik az emberi léleknek, az erkölcsnek, a társadalomnak legfőbb kérdéseit ölelik fel, egészen a lét végső problémájáig. Ha a filozófia tudományának művelésére szánják magukat, Kölcsey valószínűleg etikus, Eötvös psychologus, Madách metafizikus lett volna. Áttekinti a magyar filozófia eddigi történetét is s már ekkor megragadja figyelmét Apáczainak alakja, kiről később tanulmányt is ír, meg Erdélyi János, kinek művét *A bölcsészet Magyarországon*, majd a Filozófiai Írók Tárában ki-

adja s munkásságát általában a maga részéről folytatni szándékozik.

Nagy mértékben leköti azonban figyelmét ekkor mint a bölceleti irodalom készülő munkásának, a filozófiai műnyelvnek kérdése. E tekintetben ekkor igen rendezetlen állapotok uralkodtak. Nem volt megállapodott, általánosan elfogadott terminusokkal dolgozó műnyelv, mely pedig minden tudományos irodalom létfeltétele s még inkább az a filozófiában, melynek feladata ép a fogalmak tisztázása, precíz meghatározása. Filozófiai stílusunk általában rendkívül mesterkéltné, erőltetett, magyartalan, az élettől távolálló papirosnyelv volt. Álljon itt egy példa e nyelvből! Kerkapoly fentebb említett nézetét eredetileg úgy fejezte ki, hogy »a magyar a mélyengző szemlélődést nem tartja egyezőnek külreható cselekvékeny természetével«. A nyelvújítás is szörnyű dűlást vitt végbe a magyar nyelv-érzékben. A filozófiai nyelvnek is megvolt a maga Bugátja, a pesti egyetem fiatalon elhalt bölcelet-tanárának, Imre Jánosnak személyében,¹ aki épúgy, mint Bugát a természettudományok terén, minden idegen filozófiai műszót magyarral akart helyettesíteni. Szótára kéziratban maradt, de belekerült az Akadémiától kiadott Philosophiai Műszótárba (1834). Voltak előtte is, utána is filozófus nyelvújítók, hiszen a magyar bölceleti nyelvet elvégre is meg kellett teremteni. Bánóczy sem ellensége a nyelvújításnak s maga is több új szót alkot, vagy hoz divatba. De ő már a Szarvas Gábor Magyar Nyelvőr-ének szellemében dolgozik. Itt jelennek meg nyelvészeti tanulmányai, újonnan alkotott filozófiai terminusai. Nem új szavak képzését tartja fontosnak, mint elődei, hanem a meglévő nyelvkincs felkutatását és értékesítését. »Nem vesszük eléggé figyelembe a meglévő nyelvkincset. Idegen nyelvű könyveket olvasván, az ott talált kifejezések fordításán erőlködünk s alig jut eszünkbe utána nézni, nincs-e saját nyelvünknek is erre szava? A nyelvünkben rejlő filozófiai kincs még

---

¹ Kornis Gyula: A magyar bölceleti műnyelv fejlődése (Mny. 1907. 199—200.)

távrolról sincs felhasználva.« Például felhossa az »eszmelet« szót. »Mi az ,eszmelet' szónak értelme, tartalma? Ha idegen nyelvre akarnánk fordítani, bizony meggyűlne vele a bajunk.« (Nyőr, V. 199.)¹

Mindenekelőtt aknázzuk ki a régi írók nyelvkinését. A régibb írók nyelvérzéke megbízhatóbb, úgymond, mint a mienk, mert a latinizmus nem támadta meg annyira a nyelv szervezetét, mint a most divó germanizmus. Így foglalja le a »magán való« szót a kanti *Ding an sich* kifejezésre Apáczai nyomán. Apáczai persze még nem érthette rajta azt, amit Kant és azóta a filozófia, hiszen a phaenomenon és noumenon megkülönböztetése a kanti filozófiának egyik legsajátosabb tette. Apáczainál »magán való foglalás« a. m. axioma. Verseghy Lexiconjában substantia: *maga való*. A *Ding an sich*-et a Tudományos Gyűjtemény 1840-ben (9. l.) *magalét* szóval adta vissza. Alexander azonnal elfogadja Bánóczy terminusát s minthogy a Bánóczyval közösen készített Kant-fordításban alkalmazták is, a szó ma filozófiai nyelvünk közkinésének tekinthető. Bánóczy így használja Lewes népszerű filozófiatörténetének fordításában, Pauler Ákos: *A magánvaló problémája* (Athenaeum 1901) és Simon József *Harc a magánvalóért* (U. o. 1902) című értekezésében.

Terjedelmes cikket ír Bánóczy az *elme* szóról is. Kodex és könyvirodalmunkból kimutatja, hogy általában a benső élet kifejezése; benne van az *értelem* meg *érzelem* egyformán. Az *elme* bölcséleti értelemben az, ami bennünk érez, fölfog, gondol és kíván. Kantnál hasonló a *mens* és a *Gemüt*, de nála inkább metafizikai s nem lélektani műszó; a magyarban az *elme* belső aktiv világunk összessége, belsők öntudatos működésének alanya. Más nyelvek közül legfeljebb az angol *mind*-nek felel meg; s minthogy a németben nincs meg, a nyelvújítás után nem is használatos. Kornis Gyula: *A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése* c. értekezésében (Mny. 1907. 349. l.) kimutatja, hogy

¹ Bánóczy cikksorozata (I.—X.) a Magyar Nyelvőr V.—VIII. kötetében jelent meg: *A bölcsélet magyar nyelve* címen. Ehhez még: U. o. XI. 158.

Bánóczinak nincs egészen igaza, mikor azt állítja, hogy filozófiai műnyelvünk e szót egészen elfeledte. Megvan Benyáktól Erdélyi Jánosig több filozófiai írónál, Hunfalvy Platon fordításában úgyszólván minden lapon használja. Mindazáltal megmarad Bánóczi tanulmányának az az érdeme, hogy e szép régi szó forgalombahozására újabb ösztönzést adott.

Különös sorsa volt az e tanulmányban fölvetett *elmemozdító* szónak. Ezt Bánóczi az Arany-Gyulai féle Népköltési gyűjtemény II. kötetében találta egy »pompás bordal«-ban. A kifejezés különösen Simonyi Zsigmondnak tetszett meg s Bánóczi nyomán lépten-nyomon használta cikkeiben. Így a Nyelvőr által a szó meglehetősen el is terjedt. Másoknak is, de különösen Lehr Albertnek kezdettől fogva gyanus volt a szó. Nem érezte népiesnek s utóbb is, megvizsgálva a kérdést, rájött, hogy az »elmemozdító« nem igazi népi termék. Sohase hallottuk, hogy a nép efféle mondana: »ez mozdíttja, megmozdíttja az elmét«, »elmemozdíttó«, »megmozdul az elme«. Nem is népdalban, hanem egy tréfás vőfély-köszöntőben fordul elő, afféle lakodalmi rigmusban, amelyet a nép között élő, de már tanultabb emberek szoktak szerkeszteni. Másrészt jelentése is egészen más, mint Bánóczi gondolta. A vers egyéb változataiban az »elmemozdíttó« helyén *elmebódító*, *elmekábító*, *elmeháborító*, *elmebolondító*, *elmerontó* s hasonló szavak fordulnak elő. Az »elmemozdíttó« azt jelenti tehát, ami kimozdítja helyéből az elmét, azaz, hogy a borivás következtében valakinek nincs helyén az elméje, elmegy az esze.¹ Hozzátehetjük, hogy a német *verrückt* (eszevesztett, megháborodott) első jelentése is »elmozdíttott, félretolt« s ugyanilyen az angol *deranged* s a francia *déplacé*. Ez a szemlélet van a magyar elmemozdíttóban is. Annyi-
ban azonban igazat adhatunk Bánóczinak, hogy mai nyelv-
érzékünk azt a jelentést érzi ki belőle, amit ő tulajdoní-
tott neki.

¹ *Lehr Albert*: Elmemozdíttó. M. Ny. 1907. 318. és Még egyszer az „elmemozdíttó“. U. o. 1908. 355 1.

A concrète az *összevontat*, mint az abstract ellenértékét ajánlja. A thesis, antithesis: *tétel, ellentétel*. A kanti ítéletek elnevezései: cathegoricus: *tételes*; hypotheticus: *föltevéses*; problematicus: *kérdéses*; assertorius: *tényleges*. Substantia: *állomány*; accidens: *járuadék*; accidentalis: *járuadékos*. Az essentiára azelőtt a »belsék, milét, belsöny, léteg, léteny, önség« voltak divatban, Bánóczi lefoglalja reá a *lényeg* szót. Attributum: *tulajdonítmány*. A *megokol* szót Budenz használta először a Fogarasi csinálta »indokol« helyett, de Bánóczi terjesztette el s az »indokol« ma jóformán kiveszett.

Gondot fordított a szók jelentésének precíz megállapítására is. Addig egy-egy fogalomra több szó is járta, viszont egy-egy szót több értelemben is vettek. Ugyyszólván minden filozófusnak meg kellett tanulni a műnyelvét, de maga a filozófus is egyszer így, egyszer úgy nevezte a dolgot. Bánóczi különbözteti meg először az *érzékel, érzéklés, érzéklét*: empfinden, az *érez, érzés, érzet, érzelem*: fühlen és *észlel, észlelés, észlelet*: wahrnehmen fogalmakat. Ezek a műszók azóta megállapodtak s ma nemcsak a filozófus, de minden művelt ember tudja, mi a különbség érzet és érzelem, képzet és képzelet, érzéklét és észlelet között. Az axiomát *sarktételnek*, a theoremát *tantételnek* nevezi; a syllogismus részei: *jelső tétel, alsó tétel, zártétel*.

Bánóczi József filozófusnak készült, filozófiai irodalommal kezdte és — egyszerre váratlan fordulatot tapasztalunk életében. Az Akadémia 1878-ban pályázatot hirdet Révai Miklós, a nagy magyar nyelvész életrajzára s a jelígs levél felbontatván, abból Bánóczi József neve kerül elő, mint nyertesé. Mi volt az oka e fordulatnak? Nem pillanatnyi szeszély, talán egy pályázati győzelem alkalmá, mert hiszen a következő irodalomtörténeti pályázaton 1882-ben, mikor Kisfaludy Károly életének és munkásságának a megírása volt a cél, a nyertes ismét Bánóczi lett kétkötetes pályamunkájával.

Kissé mélyebben kell beleereszkednünk a kor ismertébe, mely e jelenségeket kitermelte.

III.

Az 1867-i kiegyezéstől a millenniumig terjedő korról újabban sajtóságos nézetek vannak kialakulóban. Ugy tűntetik fel ezt a kort, különösen ifjabb krónikásai, mint a boldog béke korát, mely úszott a bőségben és jólétben, a forradalmat és abszolutizmust átszenvedett apái örökségében, s a puha henyélés között egyébben sem nyilvánult meg tevékenysége, mint meddő dáridózásban és hazafias frázisok puffogatásában. Eközben egyre halmozódtak körül a szociális bajok és veszedelmek, de ezekből mitsem vett észre, hacsak azt nem, mikor saját portája előtt jelent meg a végrehajtó és szólalt meg az árverező dobszó. A millenniumot méltatlan kor ünnepelte s joggátalanul sütkérezett önön dicsőségében. Oly kiváló történetíró is, mint Szekfű Gyula, *Három nemzedék* c. tanulmányában a XIX. század második felét a hanyatlás korának látja, mely különösen a harmadik generációban, tehát ezen évtizedek társadalmában süllyedt a mélypontra. Móricz Zsigmond regényei és szindarabjai, melyek iskolát teremtettek, ha a magyar középosztály életét rajzolják, egyébről sem tudnak beszélni, mint e nemzetvesztő mulatozásról, ha tán voltak rokonszenves vonásai is. Babits Mihály *Haláljiai* c. regényében, amelyen a történelmi magyar középosztály értendő, egy kis diák képében (a költő 1896-ban 13 éves volt) kimegy atyjával az ezredéves kiállításra. Az apa lelkesedve mutogatja a kiállítás látványosságait s érdeklődést iparkodik benne kelteni a nemzet történelmi múltja iránt. A fiú azonban fanyarul áll szemben minden látvánnyal s az atyai unszólásra legfeljebb annyit felel: Elég szép! De teljes mértékben felkelti érdeklődését a Plasztikon, ahol az életnagyságú viaszbábokon az emberi test funkcióival ismerkedik meg, és Ósbudavára, ahol a nemi élet sejtelmei először ébrednek lelkében (285—288). Ady Endre is csak pusztulást és hanyatlást lát maga körül s Párizsba kell menekülnie kultúráért a »magyar ugarról«, melyben még halva sem szeretne pihenni. Nekünk, akik e kort akár mint

cselekvő részesei, akár mint szem és fültanui átértük, mást mondanak ez évtizedek.

A hetvenes-nyolcvanas évek magyarsága egybeforrt abban a gondolatban, hogy azt a Magyarországot, melyet a szabadságharc és abszolutizmus nemzedéke megálmodott, az ő feladata immár meg is valósítani. Ezek az évtizedek tették Magyarországot nemesi-katonai szellemű országból polgári-ipari kultúrájúvá. Ezek emelték Pestet Budapestté: nagyvárossá, majd világvárossá. A Széchenyi Magyarországa ekkor valósult meg: nem ép úgy, ahogy ő és kortársai elképzelték, csak amint a tényleges állapotok és erőviszonyok megengedték. Hiszen már Platon tudta, hogy a való világ csak viszfénye a magasságban tündöklő ideáknak! Nincs terünk itt e kor mindenoldalú képét megrajzolni; minket most csak a tudomány ügye érdekel, első sorban az irodalomtudományé. De kimondhatjuk, hogy tudományos életünk terén is ez a kor végezte el az alapvető munkálatokat, igazi tudományos élet ekkor indul meg Magyarországon, s ha ma majd minden tudományszakban európai színvonalon álló tudósaink vannak, ha egyetemünk katedráin oly nagyságok ülnek, mint ekkora számban még soha, ha tudományos irodalmunk mindinkább megfelel ama követelményeknek, amelyeket vele szemben jogosan támaszthatni: akkor ne feledjük, hogy ebben a kezdet ez évtizedek nemzedékének érdeme.

Ez a kor kezdte meg a tudomány szervezését, amely nélkül egységes, nagyobb szabású tudományos élet nem képzelhető. Alig jött létre a kiegyezés s állt helyre az alkotmányos élet, már megalakult a *Történelmi Társaság* és megindult folyóirata: a *Századok* (1867). Ugyanazon évben alakul meg az *Országos Középiskolai Tanáregyesület* is és indul meg Közlönye. Két évre rá Szily Kálmán buzgósa újjaszervezi a *Természettudományi Társaságot*, s megindítja a *Természettudományi Közlönyt*. Mikor a fiatal Thewrewk Emil külföldi tanulmányaiból hazatér s itthon megkezdi tudományos munkásságát, eleinte ebben a társaságban tartja felolvasásait a nyelv optikájáról, a gyermeknyelvről, speciális filológiai társaság hiányában. Igaz, hogy

ez a kor sorolta be a nyelvet is a természettudományok közé. De már 1877-ben ugyancsak ő, Heinrich Gusztávval egyetemben, megalakítja a *Philologiai Társaságot* és megindítja a ma is folyó *Egyetemes Philologiai Közlönyt*. 1873-ban Gyulai Pál föléleszti a régi Szalay-Csengery-féle *Budapesti Szemlé-t* s 1881 óta havi folyóirattá bővíti ki. 1890-ben megalakul az *Ethnographiai Társaság* és megindul folyóirata is az *Ethnographia*. Reánk nézve itt mind-ezeknél fontosabb a *Magyar Nyelvőr* megindulása (1872) Szarvas Gábor szerkesztésében. Szervezett társaság nem alakult körötte; a *Nyelvtudományi Társaságot* csak Szily Kálmán hozza létre 1905-ben, miután a Természettudományi Társaságot már sorsára bízhatta. De Szarvas szuggesztív agitátori egyénisége, melyet későbbi szenvedő állapota és vaksága sem tudott megtörni, többet tett minden szervezetnél. Szerkesztői szobája, a baráti összejövetelek, a kartársi vacsorák s az a láng, mely még világtalan szeméből is kisugárzott, fölgújtotta a lelkeket és megvilágosította körülötte az elméket.

Azt szoktuk mondani s történelmi kézikönyvekben is gyakran olvassuk valamely kiváló kor jellemzésére, hogy abban a tudományok és művészetek virágoztak. Valójában azonban a tudományok és művészetek nem szoktak egyidőben virágozni. A művészetek megelőzik a tudományok fejlődését, mint azt már Csokonai jól látta, midőn felkiált: »Hol volt még akkor Thales, Plato, Aristoteles, midőn te, ó jóltevő Poesis, Orpheusszal a köveket énekeltetted, a halhatatlanokat dicsőítetted? A győzedelmes Róma előbb hallgatta a te szódat az Ennius rekedező kürtjén, mint a Cicero mély okoskodását. Előbb esmérte a csinos Olaszország a Petrarca Lauráját, mint Galilei által a Saturnus apró holdjait. Chaulieunek csak unokái ismerhették a nagy Montesquieut és Chaucer már porrá lett, mikor Newtonnal kevélykedni kezdett a mély Anglia. A darabos Opitz készítette el a német nemzetet arra, hogy egy század után közöttük a titkos Kant németül írhasson«. (Ö. M. 1922. II. 580.) Nem volt ez nálunk sem különben. Vörösmarty, Petőfi, Arany korának tudománya nem volt a költészetével egyen-

rangú. A mi tudományos életünk a hetvenes években lendül fel s ma van virágzása tetőpontján. Az ifjú, képzett, nagy tehetségű, tudós nemzedék láttára remélnünk kell, hogy a csúcson még sokáig meg fog maradni. A magyarság tragédiája, hogy ez akkor történik, mikor országunk meggyengül és elszegényedik s a tudományos fellendülést is veszély fenyegeti.

Nyelv- és irodalomtudósaink nagyrésze még a hetvenes-nyolcvanas években is naturalista volt, aki más szakban nyerte kiképzését s tehetsége hajtotta arra a pályára, amelyen voltaképp autodidakszis útján szerezte ismereteit. Irodalomtörténetünk megalapítója, Toldy Ferenc diplomás orvos volt s néhány évig folytatott is orvosi gyakorlatot. Hasonló pályát futott meg Henszlmann Imre, míg orvostól esztétikus és műtörténész lett. Hunfalvy Pál jogtanár a késmárki akadémián s a szabadságharcban állását elvesztvén, mint bújdosó Toldy Ferentől kér finn nyelvtant s az Strahlmannak munkáját küldi el neki (Hunfalvy Album XIV). Később ő hozza Budenzet, a jeles német klasszika-filológust hazánkba, hogy módszeresen képzett magyar nyelvészgárdát neveljen. Lehr Albert mint soproni evangélikus teológus lelkes örömmel lesi hétről hétre Arany Koszorúját s ez a magas színvonalú folyóirat adja meg esztétikai képzettségét s kelti fel érdeklődését a magyar nyelv szépsége iránt. A Nyelvőr fénykorában tűnik fel Szily Kálmán is Nagyszigethy álnéven (nemesi előneve volt) szellemes cikkeivel, amelyeket mint a Műegyetem mechanika tanára ír. De befejezetlen jogi tanulmányok után lesz nyelvészé maga a folyóirat szerkesztője, Szarvas Gábor is, ki szépirodalmi működését abbahagyva lép fel mint tanár és tudós. Imre Sándor is jogász és teológus, mielőtt a kolozsvári egyetem nyelv- és irodalom-tanára lesz. Ugyanezt az útát járja meg Gyulai Pál, aki költői és kritikusi munkásságával érdemli ki Toldy Ferenc tanszékét a pesti egyetemen. Még Beöthy Zsolt is mint pénzügyminiszteri fogalmazó kezd költői munkásság után irodalomtörténettel és esztétikával foglalkozni s igazában csak már

mint egyetemi tanár tanszékén képezi ki magát rendszeres esztétikussá.

Mi hajtotta e férfiakat más, választott életpályájukról a magyar nyelvi és irodalmi tanulmányok felé? Anyagi érdek bizonyára nem. Lehet része benne a később felismert valódi hajlamnak is, — ez minden korban bárkinél előfordulhat — de ily nagy szám láttára korjelenséget kell felismernünk benne. A nemzeti szellem eleven ereje volt az, mely elodázhatlan feladatul ismertette fel a magyar nyelv és irodalomtudomány művelésének szükségét. E tudományokat végre meg kellett indítani, az anyag meg volt hozzá: a klasszikus nemzeti irodalom s a nyelvújítás mozgalmában kiművelt magyar nyelv. Valamint néhány évtizeddel előbb földesurak, katonák, papok sereglettek a magyar költői irodalom megteremtésére, most a különféle intelligens pályákról jogászok, ügyvédek, orvosok, mérnökök állnak össze a magyar nemzeti tudományok kiművelésére. Szép és lelkes kor ez, mely a nemesen értett liberalizmus szellemében történelmi sarjat és új honpolgárt, magyart és magyarrá váltat, katolikust és protestánst, keresztényt és zsidót a nemzeti állam gondolatában egyesíteni törekedett. Nem tárgyilagos eljárás e kor liberalizmusát mai szempontból elítélni. A szabadelvűség nagyszabású kísérlet volt: e kornak époly illúziója, mint más koroknak más eszméirányok. Az újonnan beolvadt zsidóság mohó örömmel vette ki részét a különféle feladatokból; nem saját szellemében akarta irányítani a magyar közéletet, hanem inkább azt akarta saját szellemével is gazdagítani.

Ebben a korban élt s ebbe a miljöbe jutott bele a fiatal Bánóczi József. A tudós társaság, amelyet talált, nem filozófusokból állott, akiket talán inkább óhajtott volna, hanem magyar nyelvészek és esztétikusokból. Ezek körében uralkodott a humaniorák terén a lelegevenebb élet; itt volt leghangosabb az eszmecsere, itt folyt legbuzgóbban az irodalmi munkásság. Nyelvészeti cikkei közel hozták Szarvas Gábor személyéhez és társaságához; nagyrészt középiskolai tanárokból állott az, kiknek sorába maga Bánóczi is tartozott. Az orthologia vitája volt az uralkodó

központ az eszmék tüzeiben. A Kazinczy költői nyelvét már megtisztította túlzásaitól Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai. Most a tudomány nyelvét kellett a második nyelvújítástól Bugát Pál és iskolájának korcsaitól megtisztítani. Ennek szavai már ellepték iskolakönyveinket is s Ballagi Mór szótárai a művelt közönség széles rétegeiben napról-napra jobban elterjesztették. Szarvas felveszi a harcot az Akadémia Nagy Szótára ellen is, amelyet Czuczor és Fogarasi szerkesztettek. Ők az u. n. metafizikai iskola hívei voltak, mely főleg a hangutánzásra építette elméletét s ez alapon a világ összes nyelveit kutatása körébe vonta a szavak eredetének nyomozásában. Szarvas a nyelvújításban a népi és régi nyelvet kívánja nagyobb szerephez juttatni, a szószármaztatás terén pedig a történeti és összehasonlító irányt sürgeti. Tanulni akartak a régi nagy magyar nyelvészek-től is, akiket még nem kapott el a nyelvújítás láza, sem Horvát István és Czuczor-Fogarasiék »délibabos« nyelvészkedése. Ezért tűz ki a Magyar Tudományos Akadémia I. osztálya díjat Révai Miklós életének és munkásságának megírására. Bánóczi Szarvas Gábor körében értesül a pályázatról s a mester, meg akarván nyerni a felismert fiatal tehetséget, buzdítja a feladat vállalására.

Bánóczi eleinte vonakodik, a tárgy mégis messze esik eddigi munkakörétől; nem tudja, elég lesz-e nyelvészeti ismerete a feladat megoldásához? De Szarvas és saját maga eloszlatják kétségét s meglehetősen későn bár, hozzáfog a munkához és rohamosan dolgozik rajta. »Én is sokat és sokszor intenzíven dolgoztam — írja Alexander — de Bánóczi néhány hónapon keresztül nap-nap után dolgozott ily megfeszülten és e hónapok alatt az anyagot is gyűjtötte, a gondolatokat megkoncipiálta és végleges, művészi formát adott a műnek. Bánóczi szorgalma olyan volt, mint a tűz, mely új táplálék meghódítása alkalmával hatalmas lángot vet.«¹ A munka elkészült a határidőre

¹ I. M. 31. 1. A sietés leginkább a latin szöveg fordításában látszik meg. Ebbe több szarvas hiba csúszott. Így a 35. 172. 299. lapokon. L. ezekről Irodalmi Szemle, Eger. 1879 és Csaplár Benedek bírálatait (Figyelő VI.)

és megnyerte az akadémiai jutalmat. A bíráló igen elismerő volt: »Bánóczy biztos kézzel rajzolja Révaiban az embert, költőt és nyelvészt. Sok új adatot hoz napfényre, nem egy elfogadottat megcáfol; fejtegetései alaposak, a tényeket és eszméket nem egyszer helyezi új világításba; egyszóval a munka irodalmunknak valóságos díszére válik. (Ak. Ért. 12 k. az 1878. jan. 13.-i ülésről.) Az akadémiai bírálókat értékelését többen túlzottnak találták, különösen a kath. papi körökből kikerült kritikák, kiket egyénileg is érdekelt szerzetestársuk életének rajza: így az egri Szépirodalmi Szemle —*i—l* jelzésű írójác (1879. 1. 2. sz.), Csaplár Benedek pedig *Figyelő*-beli bírálata után (VI.) széles alapon megkezdte Révai életrajzát a maga adatai és felfogása alapján s azon halála napjáig (midőn sétája közben egy szociálista munkás öklével leütötte) dolgozott. Négy kötet készült el belőle.

Az az ötven év, mely e könyv megírása óta eltelt, nem múlt el nyomtalanul felette. De alapfelfogása ma is helyes: Bánóczy Révait mint a történeti módszer megalapítóját ünnepli. E módszert Révai alkalmazta először a nyelvtudomány világában; előbb, mint Grimm Jakob, akinek e felfedezést közönségesen tulajdonítják s akit a jogtudós Savigny példája vitt reá; könyvét is neki ajánlotta. Révai *Antiquitates* 1803-ban jelent meg, Grimm Jakob történeti nyelvtana 1819-ben. Bánóczy könyve büszkén vallja: »A történeti módszerrel a magyar szellem gazdagította a tudományt. Föl fogja jegyezni a nyelvészet története a Révai nevét legnagyobb hősei közé; el fogja mondani, hogy e férfiú, kit nyugodt fejlődésében folyton megakasztottak az üldözések és elnyomások és küzködések, ép úgy, mint nemzetét is — ki rokontalanul és szegényen élt, de lelkesedéssel küzdött és vas szorgalommal dolgozott, ép úgy, mint nemzete is — hogy e férfiú, egy maroknyi nép fia, Európa tudósainak új eszméket hirdetett és új utat jelölt ki; — hogy pedig ezeket tekintetbe nem vették, az nem kisebbiti sem a magyar szellemnek, sem a Révai nevének dicsőségét — hanem csak lassította e tudományok fejlődését«. (322—23. l.) Ma már az elfogulatlan

külföld is elismeri XVIII. századvégi nyelvtudományunk magas színvonalát. Mind az összehasonlító, mind a történeti nyelvtudomány hazánkban önállóan érte el évekkal előbb azt a fokot, melyre a külföld nagynevű tudósai csak később jutottak el. Az összehasonlító nyelvészet megalapítása Gyarmathy Sámuel nevéhez fűződik. »Der Vater der grammatischen Sprachvergleichung ist... S. Gyarmathy« írja von der Gabelentz (Die Sprachwissenschaft. 26). Hasonló nyilatkozatot tesz Sandfeld-Jensen dán nyelvész Gyarmathy és Sajnovits munkásságáról. (Die Sprachwissenschaft. Aus Natur und Geisteswelt. 3. §.) Révai történeti dicsőségét oly tudósok ismerik el, mint Donner Ottó (Öfversikt af den Finsk Ugriska sprakforskninges historia. Helsingfors, 1872. 58. s köv. lap) és Setälä Emil Lisiä suomalais-ugrilaisen-kielentutkimuksen historiaan. Suomi. III. 5:299). Bízvást mondhatjuk, hogy Révai jelentősége átment az európai köztudatba.

A külfölddel a mi hátrányunkra való folytonos összehasonlítás nyavalyája okozza, hogy magunk sem merünk már saját szemeinknek hinni. Így történt, hogy Révai történeti módszerét, melyet Toldy és Bánóczy s utánuk számos más magyar nyelvtudós oly meggyőződéssel vallott s melyet ime a külföld is elismert, éppen hazai tudósok vonták kétségbe: Szilasi Móric Simonyi Tüzetes magyar nyelvtanának bírálatában (E. Ph-K. XX. 687) és Rubinyi Mózes Grimm és Révai-ról szóló tanulmányában (Nyelvészeti füzetek 6. sz.). Az eltérő véleményeket Melich János tisztázta Révai halálának századik évfordulóján, 1907-ben tartott akadémiai emlékbeszédében (Révai Miklós nyelvtudománya, Akad. Értek. XX. 4.). Kimutatta, hogy Révai történeti felfogása ugyan nem a modern történeti módszer még, azonban a történeti felfogásban is vannak fokozatok. A mai genetikus történetíró nem tagadja meg a történetíró nevet a pragmatikus történetírótól, s nem az egyszerű időrendi krónikástól.¹ Révai történeti felfogással magyarázta az idő-

¹ Melich. Id. ért. 41. 1.

rendben felsorakoztatott nyelvtényeket, amint ezt Antiquitatisében főleg a Halotti beszéd fejtegetése bizonyítja.

Nem állta ki az idő próbáját ennyire Bánóczi könyvének az a megállapítása, hogy Révai mestere Adelung volt. Bánóczi nem bocsátkozott mélyebben e kérdés fejtegetésébe, annál inkább utána Rubinyi Mózes fentemlített értekezésében. Melich kimutatta, hogy Adelung már csak azért sem lehetett Révai mestere, mert ennek módszere már kialakult, mielőtt Adelungot ismerte volna. Révai Adelungot csak 1800 körül kezdte tanulmányozni s mikor 1780 előtt Bécsben járt, ott még Gottsched tanai uralkodtak. Nem Bécsből hozta tehát nyelvtudományát, mint Bánóczi hiszi (51. l.), ha Magyarország akkori szellemi fővárosából vett is hatásokat. Adelung inkább Versegghyre hatott, aki tudvalevőleg sok tekintetben Révai ellenlábasa volt. Más az ügy állása a stílustudomány terén; itt Révai erősen Adelung hatása alatt áll. *A magyar szép toll* című stilisztikai műve, melyet élete vége felé írt s csak kéziratban hagyott ránk, alig egyéb, mint Adelung *Über den Stiljének fordítása*. Bánóczi nem különbözteti meg e két területet Révai működésében. A nyelvész Révait élesen elválasztja Adelungtól a régi nyelvről való felfogásuk, Révai módszerének e sarkpontja. Adelung szerint a nyelvfejlődés az érzéki fogalmaktól felfelé halad az értelmi fogalmak irányában. Minél régibb időbe megyünk vissza, annál több érzéki és kevesebb értelmi fogalmat találunk. A művelődés célja pedig a homályos érzéki fogalmak helyébe világos észfogalmakat állítani. Ebben korának filozófiai felfogása nyilvánul meg, mely Leibnitz elméletén alapul, aki először hangsúlyozta, hogy az elvont fogalmak elnevezései eredetileg érzéki jelentésű szavak voltak (Újabb vizsgálódások az emberi értelemről. Akad. 1930. 286. l.). A régi nyelvnél tehát értékesebb a műveltek nyelve s Adelung következetesen jár el, mikor a német irodalmi nyelv alapjául a művelt német társadalom, jelesen Szászország felsőbb köreinek nyelvét ajánlotta. A régi szavakat, mint a régi barbárság maradványait, szótárba is csak azért kell felvenni, hogy a régi írókat megértsük; Révai nyelvtörténeti felfogása szerint épen a régi nyelv

értékesebb a mainál s ahol különböznek, ott a régi nyelvhez kell visszatérnünk. A veneranda antiquitas ez elvét Révai Varrónál találta meg s így benne kell látnunk egyik vezető-mesterét, nem Gottsched, vagy Adelungban. Varróból azt tanulta, hogy a *consuetudo*, a *communis linguae usus* idővel megromlik: *Consuetudo loquendi in motu est itaque solet fieri ex meliore deterior*. E *consuetudo*, a nyelv közönséges használata, a magyarban is megromlott, azért vissza kell állítani. Ez vezette az ikes igék, a birtokviszony (magyarok királyuk), a szenvedő alakok (fogadtatott szolga) dolgában, hogy csak a főbb vitapontokat említsük. A népnyelvet is csak annyiban becsüli Révai, amennyiben régiebb nyelvalakokat őrzött meg; a mai nyelvet pedig, a *linguae communis usus*-t, melyet Verseghy a *veneranda antiquitas*-szal szembe állított, teljesen alárendeli a régiségeknek, mint szabályozó értéknek.

Varro és Quintilianus mellett a régi héber grammatikusok voltak Révai mesterei. Révainak a héber nyelvtanhoz való viszonyáról Bánóczy is megemlékezik s könyvének ez a része (VII. 5.) ma sem mondható elavultnak. A héber nyelvre a reformáció irányozta a tudós világ figyelmét, mely az Ó-testamentumot tette a hit alapjává s a Vulgatával szemben az eredeti források alapján való fordítást követelte. Ez a filologia tudományát nagy mértékben kifejlesztette, számos tévedése ellenére is itt kell keresnünk az újkori filologia alapjait. E tudomány értelmében volt Révai híve a magyar nyelv zsidó rokonságának. Hiszen a Biblia szerint valamennyi nyelv egy közös nyelvből származik s melyik lehetne ez a nyelv, ha nem a Szentírás nyelve? Innen tanulta, hogy a nyelvek eleinte egyszótagú szókból álltak s összetétel útján fejlődtek, melyből később az utókor előtt már érthetetlen ragok és képzők keletkeztek. Itt találta azt a megállapítást is, hogy az ige személyragjai eredetileg a személyes névmásokból keletkeztek: oly eredmény, melyet a mai nyelvtudomány is teljes mértékben igazol.

Bánóczy mint esztétikus természetesen kedvvel foglalkozik Révaival, a költővel is. A XVIII. század végén

megindult irodalmi mozgalmakat vázolja, a különféle iskolák közt azt az irányt, melyet Révai Baróti Szabóval és Rájnissal együtt követett, az irodalomtörténeteinkben óklasszikusnak nevezett költői iskolát »magyar renaissance«-nak nevezi (IV.). Nem kép ez nála, hanem szigorú valóság. Bánóczi abban a nézetben van, hogy a reneszánsz, mely a nyugati országokban a XV. századtól fogva virágzott, hozzánk csak a XVIII. század végére jutott el, épen a nevezett óklasszikus költészetben. »Az európai renaissanceban nekünk, mint nemzetnek nem volt semmi részünk. Ez a renaissance hitújítást eredményezett a germán népeknél — ezt befogadtuk mi is —, de az a szellemi mozgalom, mely amott azt megelőzte, nálunk meg sem volt. (147. l.)« E helyet már az akkori kritika is kifogásolta.¹ Ma már ismerjük reneszánszunk fényes képét s büszkén valljuk, hogy épen sehová sem jutott el oly korán, mint hozzánk: már a XV. század második felében. Irodalomtörténeiseink kimutatták hatását irodalmunkra is s az erasmismus, reformáció és barokk korszakain keresztül úgy szólván történeti folytonosságát egészen a Baróti Szabó megindította óklasszikus iskoláig. Más volt ez iskola forrása, mint a speciálisan reneszánsznak nevezett eszmemozgalom. Bánóczi ismeri és említi Kazinczy nyomán (Magyar utak, Ered. munkái II. k. 15—16. l.) azt az adatot, hogy Baróti Szabó közvetve bár, de Klopstock klasszicizáló költészete nyomán jő arra a gondolatra, hogy magyar nyelven kísérelje meg klasszikus formájú versek írását. Barótit egy jezsuita társa kéri fel, próbálna Klopstock példája szerint magyar verseket írni, hogy megítélhessék: a magyar hexameterek és lyrikumok a görög római hangzathoz hasonlítanak-e inkább, vagy pedig a némethez? Bánóczi azonban nem méltatja ez adat fontosságát. A reneszánsz klasszicizáló költészete a barokkban folytatódott s nálunk különösen az osztrák jezsuita barokk költészet hatott szerzeteseinkre. Annyiban tehát igaza van Bánóczi-

---

¹ L. az Irodalmi Szemle (Eger 1879. VI. 1, 2. szám) és Csaplár Benedek (Figyelő VI. 210 l.) már említett bírálatait.

nak, hogy ó-klasszikus költői iskolánk a reneszánsz költészetig vezethető vissza, de nem közvetlen folytatása vagy ép kezdete annak.

IV.

1879 május 22-én választotta a Magyar Tudományos Akadémia Bánóczit levelező tagjává s ő 1882 március 20-án tartotta meg székfoglalóját *A magyar romanticizmus* címen. Ekkor már Kisfaludy Károly életrajzán dolgozott; az első kötet ez évben jelent meg, s a második kötet második fejezete szintén a magyar romanticizmust tárgyalja. Székfoglalója a romantika általános elveit foglalja össze. Bánóczi határozottan romantikusnak tartja Kisfaludyt, romantikusoknak az Aurora körül csoportosuló írókat, első sorban Vörösmartyt, de már előtte Kölcseyt is, »kit csak a nyelvviták és barátsága kötnek Kazinczy iskolájához«.

A romantika fogalma s a romanticizmus elnevezés, bár korán merült föl, nehezen vert gyökeret irodalmunkban. Nálunk a romantika nem lépett fel oly forradalmi jelenségek közben, mint Németországban Schlegelék mozgalma, Angliában Byron, Franciaországban Victor Hugo kitámadása. Ennek oka, hogy nálunk udvari kultúra hiányában a klasszicizmus sem volt oly félelmes hatalom, melyet le kellett győzni, mint a nyugati irodalmakban, hol többszázados múltra és általánosan tisztelt remekművekre tekinthetett vissza. A romantika fogalmi kialakulásának bonyolult kérdését irodalmunkban meglehetősen tisztázta egy, a *Minervában* újabban (1929) megjelent értekezés Farkas Gyula tollából, valamint ugyancsak tőle *A magyar romantika* című könyvének (1930) III. 7. fejezete. A romanticizmus mint fogalom, először a költőknél fordult elő. Már Kisfaludy Sándor és Berzsenyi is használják *romántos*, *romános* alakban, a *romantisch* Kazinczy előtt sem ismeretlen. Kölcsey elméletileg is foglalkozik vele s Szemere Pál megalkotja a »regényes« magyar kifejezést. Bárány Eötvös József a Victor Hugo Angelójának fordításához írt előszóban azon értekezés elveit ismerteti, melyet a

mester Cromwell című drámájának Préface-aként közölt. Jókai Mór tanusága szerint még Petőfi is a »magyar romantika iskola« művelőjének vallotta magát akkor, mikor a német romantika háttérbe szorulásával mindinkább a francia romantika lett a magyar költők iskolája. Az irodalomtörténetbe Toldy Ferenc vitte be Vörösmarty költészetével kapcsolatban, de ide tudta Kölcseyt és Kisfaludy Károlyt is.

Mindazáltal a romantika fogalma később elhomályosodott s inkább a *demokratikus, népies, nemzeti* jelzők lettek divatossa költészetünk ezidőbeli irányának jellemzésére. Esztétikusaink azontúl is foglalkoztak vele, most már különösen mint a klasszicizmus ellentétével. Henszlmann és Kemény Zsigmond inkább általánosságban, elméletüket a nyugati irodalmakon igazolva, Erdélyi János *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból* című tanulmányában (Kisebb prózái, 1863), az 1830—55-ig terjedő magyar irodalomra alkalmazva. Hogy mindazáltal a romantika fogalma mennyire nem volt tisztázva, mutatja, hogy Toldy 1864—5-iki irodalomtörténetében visszavonja, amit 1827-ben megállapított (Aesthetikai levelek Vörösmarty epikus munkáiról. Tudományos Gyűjtemény, 1827.) és Vörösmartyt már nem a romantikusok közé sorolja, hanem a »költői klasszicizmus« korába (1807—1830), mely egybeesik Kazinczy korával, amely az öregedő Toldy szerint az irodalom fénykora. Brassai Sámuel pedig egyenesen azt állapítja meg *Classicismus és romanticismus* c. tanulmányában (Pesti Napló 1856), hogy: »a közkézen, vagy közszájon forgó romanticizmus, vagy Romantik egy üres eszme, egy tartalom nélküli fogalom, melyet nemhogy más, de még azok sem birtak az elfogulatlan, józan ész megalégedésére formulázni, vagy értelmezni, kik éltek, irodalmi munkásságukat szentelték rá, hogy lábrakapjon«.

Bánóczy értekezése nem kutatja a romanticizmus történetét a magyar esztétikában. Előzői közül csak Toldy Ferencre hivatkozik. Bánóczy, mint a német irodalom alapos ismerője látta meg a romanticizmus jellemvonásait a magyar irodalomban s ehhez szabja módszerét is, mikor a

német romantikából kiindulva azt vizsgálja, mely vonásai egyeznek meg a magyarral s melyek különböznek tőle. Így jut el a magyar romantika különös, jellemző jegyeiig. »A német romantika Fichte és Schelling filozófiájából vonja le elveit s inkább receptív természetű. Jellemzi a fantasztikus, példa rá Hoffmann és Brentano. Kleistban és Wernerben megvan a somnambulistikus, Novalis és Tieck ép úgy tanulják és bámulják a mystikus Böhmét, mint Schelling. De mint az angoloknál, e beteges elemek nálunk is hiányzanak. Nyomuk megvan, elfajzásuktól óvakodtunk. A magyar józan.

A német romanticizmusnak vallásos színezete van. Megvan benne a pantheistikus, de még erősebb a katolikus elem. Dantéban a romantikusok az egyház költőjét dicsőítik, Stolberg, Werner és Schlegel Frigyes a római egyház kebelébe térnek. Nálunk a vallás e kor küzdelmeitől távolmarad s theológiánk az életre és irodalomra semmi közvetlen hatással nincsen. Nem mintha nem létezett volna, de a katolikus theologia Horváth Jánosban liberális és nemzeti, a protestáns meg Kolmár Józsefben rationalistikus — szóval igazán magyar lesz. Schleiermacher érzelmi és Görres mystikus theológiája ellenben nálunk teljesen hiányzik. A magyar türelmes.

Németországban a nemzeti jobbára csak mint elvi követelmény lép fel, a gyakorlatban inkább a középkori és idegen foglalt tért. Nálunk a nemzeti és népies kultusza megvolt már egy emberöltővel előbb Dugonics, Pálóczi Horváth Ádám, Gvadányi iskolájában; a nemzeti múlt dicsőségét pedig mindenkor hangoztatták költőink Bessenyeitől Kisfaludy Károlyig. A romanticizmus nyitotta meg számunkra az európai eszmék áramlatát, a romanticizmus által emelkedtünk irodalmilag is az európai művelt népek szintjére. De amellettt magyarok is tudtunk maradni.«

Nagy érdeme Bánóczi értekezésének az is, hogy a romantikus elemeket nemcsak szorosán vett szépirodalmunkban fedezi fel, hanem kultúránk egész területén. Ő ismeri fel először Széchenyiben a romantikus államférfit: oly felfedezés, melynek általános elismerésére Szekfü Gyu-

láig kellett várnunk, ki Három nemzedék című könyvének alapvetésül állítja oda Széchenyi István romantikus alakját. De romantikus történetíró volt Bánóczi szemében Horvát István is, romantikus mű Czuczor-Fogarasi Nagy Sztóra és romantikus filozófia Szontagh és Hetényi »egyezményes« magyar bölcselete.

Mindez alapvetés Kisfaludy Károly c. könyvéhez, mely ez öntudatosan új iskolát alkotó költő remanticizmusát fejti ki: azaz vizsgálja, mennyiben sikerült Kisfaludy Károlynak a romantika elveit saját költészetében megvalósítani.

Hogy mily nagy tett volt Bánóczi ez állásfoglalása, azt legjobban az a fogadtatás mutatja, amely elméletének a kritika részéről osztályul jutott. Kisfaludy Károly c. könyvének bírálói Gyulai Pál és Vadnay Károly voltak. Gyulai igen szép és alapos bírálatot írt, melyben szokása szerint inkább az életrajz hibáival és fogyatkozásaival, semmint erényeivel foglalkozik. Nemcsak az ő nézete volt, Bánóczi más bírálói is úgy találják, hogy Kisfaludy Károly alakja nem elevenedik meg eléggé előttünk. Acsádi szerint: »Kisfaludy Károly alakját, egyéniségét, jellemét művészileg kidomborítva nem látjuk. Nem az egész ember lép elénk, csak sok érdekes adatot hallunk egy érdekes és jelentékeny emberről«. (Pesti Napló 1882. 91. sz.) Badics szerint: »Jobb a második kötet. A magyar remanticizmus egész körét senki sem fejtegette még ily széles tárgyismerettel, Kisfaludy utolsó szerelmét, számos kisebb adattal együtt, itt olvassuk először«. (Fővárosi Lapok. 1882. 154. sz. és 1883. 296. sz.) Gyulai tiltakozik a remanticizmus fogalmának bevitele ellen irodalomtörténetünkbe: »Hogy Kisfaludy Sándoron kezdve egész Petőfiig a német és francia romantika hatással volt költészetünkre, senki sem tagadhatja; de az is bizonyos, hogy írói csoportozataink egyike sem nevezte magát romantikusnak s az irodalomtörténet sem jelöl egyetlen csoportozatot sem e névvel. Az Aurora-kör egy nemzetibb irányba olvasztotta az eddigi költői iskolák vívmányait, melyet azután Petőfi és Arany még nemzetibbé, azaz nép-nemzeti irányná változtattak. Hogy mindebbe belejátszott a német és francia romantika hatása is, természetes,

de a hatásból épen nem magyarázhatni az egész változást s az azt követő mozgalmakat. A szerző mindent a magyar romanticizmus kategóriájába erőltet. Széchenyi neki a magyar romanticizmus államférfia; az a férfiú, aki meggyalázza a magyar multját, hogy nagy jövőre lelkesítse, az a férfiú, ki modernné kívánja varázsolni középkorias társadalmunkat, — az a romanticizmus lovagja a politikában, annak a romanticizmusnak, mely egész Európában többé-kevésbé visszahatás volt a XVIII. század egyoldalú felvilágosító, egyenlősítő iránya ellen s a történeti fejlődésre s a nemzeti és egyéni sajátságokra, sőt előítéletekre támaszkodott.» (Kisf. társ. Évlapjai. XIX. 1883—4. 72—73. l.) Még szigorúbban ítél Vadnay Károly erősebb formában ismételve Gyulai vádjait: »Az, hogy szerzőnk Széchenyit, a praktikus nagy nemzetgazdát a politika romantikusának nevezi, oly eredetiség, melyből a valóság és komolyság egyaránt hiányzanak. Az olvasó vad állításnak fogja tartani s ép oly kevésbé fogadja el, mint az első kötet amaz eredeti kuriózumát, mely egy Kisfaludy sarjat becsempészett törvénytelen gyermeknek hirdet a sok hibájú matrikulák egy valószínű hibája nyomán«. (Kisfaludy Társaság Évlapjai. XIX. 1883—4. 75. l.) Mindkét bíráló hibája az, hogy a romanticizmusnak még ma is eléggé tisztázatlan fogalmából ép a múlt kultuszának reakciós irányát ragadják ki mint uralkodó jegyet. A középkor kultuszával kapcsolatban a politikai visszahatás a kor szabadelvű eszméi ellen egyidőben csakugyan uralkodott, főleg a német romantikában úgy, hogy akkor a romantikus a reakcionáriussal volt egyértelmű. De a múlt kultusza nem vonja maga után szükségképen a múltba való visszatérés vágyát is. A francia forradalom után a restauráció következett, de Victor Hugo romanticizmusa újra a jövő felé irányozza a tekinteteket: a Notre-dame-i toronyőr írója megírja a Nyomorultakat is. Bánóczi helyesen látta meg, hogy a nemzeti elem kultusza, amelyet a romanticizmus fejlesztett ki, egyszersmind a magyar élet folytonosságának tudatát is felkelti s így épen alapul szolgál annak a haladási váagnak, mely a nemzeti elemet a jelenben és a jövőben is jobban akarja érvényrejuttatni, mint

eddig. A mi romanticizmusunk míg kezdetben a múlton merengett és nem bízott a nemzet jövőjében, később épen a múltból merítette erejét a jövő nagyságára nézve. Vörösmarty azért idézi fel a régi nagyság képeit, hogy a jelent segítse vele felemelkedni s Kisfaludy Károly is elüzi a mohácsi vész fenséges, de szomorú képeit, hogy felkiáltson: A múlt csak példa legyen most. Égve honért bizton nézzen előre szemünk!

A romanticizmus fogalma Bánóczi kezdeménye óta is csak fokról-fokra szilárdult meg irodalmunkban. Beöthy Zsolt, Gyulai után irodalomtudományunk vezére, magáévá tette s példájára a többi irodalomtörténetíró is úgy, hogy irodalmunknak Kisfaludy Károlytól Petőfi és Arany föllépéséig terjedő korszakát ma romanticizmusnak szokás tekinteni.

De vajjon megáll-e itt valóban a romantika? Hiszen a realizmus, mely a romantikát mindenütt felváltotta, nálunk csak a hetvenes években kezd gyökeret verni a Jókai után fellépő elbeszélő költészetben. A közbeeső kort, a magyar irodalom fénykorát, épen Gyulai megállapítása szerint a népies nemzeti költészet foglalja el, mint a nemzeti és művészi elem végleges tökélyben való egyesülése. A mi romanticizmusunk tényleg abban különbözik a nyugati népekétől, hogy súlypontja nem a polgári osztályon, hanem a népen van. A klasszicizmus arisztokratikus költészetét mássutt a romantika polgári költészete váltotta fel. Nálunk magyar polgári osztály nem volt. A rendi alkotmányt nem ez döntötte meg, nem is a hazai német polgárság, hanem a nemesség maga a nyugati szellemi áramlatok nyomása alatt és mert tőle a nemzet megerősödését várta Ausztriával vívott harcaiban. Nálunk tehát a költészetnek, ha elfordult a kiváltságos osztályok ideológiájától, szükségképen a népre kellett találnia. De azért ekorbeli költészetünk nem népköltészet. A népet az európai romantika szempontjából nézi irodalmunk, ahogyan először Rousseau rajzolta meg képét. A nép a természet szabad gyermeke a társadalom konvencióitól megkötött osztályokkal szemben. Lelke: naiv érzésvilág a kiművelt ész mesterkélt kultúrájával

szemben. Arany Toldija reprezentatív műve e kornak. György és Miklós viszálya a kultúrától megrontott embert és a természet romlatlan fiát állítja szembe s benne egyszersmind a kor égető politikai kérdését, a nemes és jobbágy küzdelmét is példázza. Toldi Miklós személye a »szentimentális lázadók« ama csoportjának magyar terméke, melyet a romantika oly gazdag változatokban kitermelt. Miklós a természet fia, nyers erejű, bátor, harcrakész, de nemeslelkű, érzékenyszívű, szentimentális ifjú, ki meghatódik a kis farkaskölykök elárulásán, felolvad anyja szeretetében, kitől a könnyek árja közt búcsúzik, mikor világgá megy; egy ismeretlen özvegy bánatán érzett részvéte elhatározó súllyal esik pályája mérlegébe és sorsfordulatként hat életében. A társadalomból kitaszított bujdosó ő, akit embernemjárta nádas rejt el az üldözők szeme elől, vadmadarak táplálnak tojásaikkal, szembekerül a kultúrával s győztes lesz fellette, mert ösereje leveri a lovagi tornákon képzett idegen vitézt s szívének természetes erényei legyőzik az udvari ármányt, amelyet bátyja György képvisel.

Petőfi a romantika revolucionizmusának költője, Arany inkább historizmusát képviseli. De eleinte Arany is lázadó. Az volt az Elveszett alkotmányban, mely épúgy a régi nemesi megye ellen fordul, mint Eötvös Falu jegyzője. Az Toldiban és az a balladákban, e szabadságénekekben, melyek föllázadnak az elnyomás ellen akár királyi zsarnok legyen az, akár zord apa, ki a szív érzéseit akarja eltaposni. E lázadó irány terméke a keserű humorú Nagyidai cigányok is. Historizmusa az abszolutizmus folyamán fejlődik ki, mikor a nemzet ismét múltjában keresi létjogát. Buda Halálában a magyar hajdankor vonzó képeit rajzolja Attila hun népének életében; Toldi Szerelmében a Nagy Lajos korabeli főúri bandériumok seregszemléjén ő is meghajtja zászlóját a nemzeti mult nagysága előtt. Mikor Arany a Toldi Szerelmét írja és hun eposzán dolgozik, ugyanakkor írja Victor Hugo a Századok legendáit, Tennyson Artus király monda-körébe merül el s Wagner Richárd a Nibelungok zenedrá-máit költi. És nem a romantikusok közé sorozza-e Victor Hugót a francia, Tennyson az angol irodalom s Wagner Richár-

dot a német zenetörténet? Nálunk a romanticizmusban érte el irodalmunk művészi csúcspontját, mint a többi nyugati irodalom a klasszicizmusban. Ha Petőfit és Aranyt nemzeti klasszikusoknak nevezzük, csak a klasszikus szó »remek« értelmében tehetjük jogosan. Ha irodalomtörténetünk népiesnek nevezett költőinkre is elfogadná a romanticizmus terminusát, költészetünk fénykora megtalálná helyét az európai költészet szervezetében is, ahonnan ma ki van zárva. Úgy tekintik, mint egy primitív kultúrájú nemzet saját külön, tőlük idegen népköltészetét.

Bánóczi Kisfaludy Károlyát mint életrajzi műformát Beöthy Zsolt méltatta egy igen szép, mélyértelmű essai-ban, mely Bánóczi hatvan éves jubileuma alkalmából a Budapesti Szemlében jelent meg (1909) s a Bánóczi-émlékönyv tíz év múlva újra lenyomatta. Beöthy értekezése úgy jelent meg, mint az utókor ítélete, hogy az egykorúakét helyesbítse és pedig a szerző javára. Ami a nyolcvanas évek olvasója előtt a tárgyhoz mérten könnyedségnek, a stílusban szellemeskedésnek, a felületesebb közönség ízléséhez való alkalmazkodásnak tűnt fel, abban Beöthy az életrajz egyik újabb formájának jelentkezését ismeri fel. A régibb fajta életrajz idealizálta hőseit, mint Toldy Kazinczyt és Széchenyit, Gyulai Vörösmartyt. Ők hősükben inkább az író, mint az embert látják és láttatják, inkább az eszmények képviselőjét, mint a húsból, vérből való halandót; erényeit fennen magasztalják, gyengeségeit leplezik, vagy elhallgatják. Előadásukat mindvégig erkölcsi komolyság, emelkedett, numerosus stílus, helyenkint szónoki pathosz jellemzi. Bánóczi leszáll a szószékről, leveti a tógát s egy avatott, de játékos elmének könnyed eleven-ségével mesél hősének nemcsak életéről, küzdelmeiről és bajairól, hanem belső világáról, ennek kialakulásáról, megnyilatkozásáról és hatásáról is. Fejtegetéseit igyekszik mindenütt, ahol csak lehetséges, elbeszéléssé tenni, az elbeszélés folyamába és folyamatosságába foglalni; nemcsak leírásait, hanem fejtegetéseit is epikai formába öltözteti. Könnyed, fordultatos, néha tán nagyon is röpké stíllel minden mondanivalóját el tudja juttatni minden olvasójá-

hoz. Ötleteivel, ellentéteivel, fordulataival, gondolatjátékaival mitsem hagy mereven, amit lehet megelevenít. Elmésségei nem mindig sikerülnek; de a frissesség, a képszerűség, a változatosság végig megőrzi egész előadásának elevevőségét és bizonyos művészi színét. Mikszáth még tovább megy a realitásban és az előadás közvetlenségében. Ő leül barátai közé s mesél nekik hősről. Gonddal gyűjti össze nagy anyagát, de könnyed, eleven, ötletes, sőt olykor tréfás módon közli; nagy események, nagy emberek útján vezet, de tisztelete is bizalmas, jókedvű, mosolygó. Ha Mikszáth elődei inkább az író adták, mint az embert, Mikszáth mindenekelőtt az embert adja, aki író is volt. Bánóczi műformája középhelyet foglal el a Toldy-Gyulai pathosza és Mikszáth kedélyessége között.

V.

Ily nagy és eredményes munkásság közben érte Bánóczit az a nagy csapás, hogy komoly betegség támadta meg s egyelőre minden gondját annak leküzdésére kellett fordítania. A negyvenhét éves férfiú tüdőbajba esett s barátai, elsősorban Szalárdi, ki orvosa is volt, aggodva látták rajta a baj gyors elhatalmasodását. Először egy hegyvidéki nyaralástól remélt enyhülést, de ez semmit sem használt. Éppen akkor járta be a világot Koch Róbert berlini egyetemi tanár felfedezésének híre, hogy megtalálta a tuberkulózis baktériumát s szérumoltásokkal sikeresen küzd a pusztító betegség ellen. Bánóczi örömmel kapott a reménysugáron és Schuschny doktorral, szintén barátjával, kiutazott Berlinbe, Koch Róbert klinikájára. Tudjuk, hogy a Koch felfedezéséhez fűzött remények nem váltak valóra, bármily korszakalkotó volt is máskülönbén a baktériumteoriára; azóta más módszerek támadtak, de Bánóczi állapota mégis nagyot javult a pár téli hónap alatt, mit Berlinben töltött. Tavasszal már elhagyhatta a porosz fővárost, Meránba ment és május havában gyógyultan tért haza. Esetét csodakép emlegették orvosi körökben. A baj nem is tért többé vissza; igaz, hogy azóta Bánóczi is töb-

bet törődött egészségével s főként nyarait jó levegőjű hegyvidéken töltötte.

Ez a betegség mindazáltal határjelölő Bánóczi életpályáján. Bánóczi ezentúl kevésbé foglalkozik a magyar irodalomtörténet művelésével, s inkább alaptudományának, a filozófiának szenteli munkaerejét, másrészt erősebben ápolja a zsidóság szellemi és anyagi kultúráját, amelyre, mint az izraelita tanítóképző igazgatója, a Magyar-Zsidó-Szemle szerkesztője és az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság titkára érzett magában erkölcsi elkötelezést. A magyar irodalomhoz való viszonya azért nem szűnt meg, de most más, inkább pedagógiai irányban érvényesült. Bánóczi, noha tanári képesítése német nyelvre és filozófiára szőtt, mindvégig magyar irodalmat és irodalomtörténetet adott elő a Tanítóképzőben. Egymásután jelennek meg tankönyvei, melyeket Weszely Ödönnel együtt ír: a *Stiliztika*, *Rhetorika*, *Poétika* és végül: *A magyar irodalom áttekintése* tanító és tanítónőképző-intézetek számára (1909). Szerkeszti a Magyar Könyvtár magyar irodalomtörténeti részét és kiadásában jelennek meg: Zrinyi Szigeti Veszedelme (8. sz.), Kisfaludy Károly Válogatott költeményei (19.), Kármán: Fanny hagyományai (22.), Arany Toldi estéje (87—88.), Petőfi: A helység kalapácsa, János vitéz (163.), Mikes Kelemen Válogatott törökországi levelei (196.). A Remekírók Képes Könyvtárában tőle valók Berzsenyi Dániel (1902) és Kisfaludy Károly válogatott munkái (1903—4).

Mint a Magyar Tudományos Akadémia kiküldött bírálója is gyakran foglalkozott a magyar irodalom új termékeivel. E kritikákat is elvi magaslat, tárgyilagosságra törekvés és szellemes, az iróniától sem idegenkedő előadás jellemzi. Bánóczi tulajdonképen nem kritikus természet. Alaptermészete az életigenlés, mint Sebestyén Károly, kritikai munkásságának ismertetője a Bánóczi emlékkönyvben, helyesen állapítja meg. Végtelenül szereti a szépet, de élő és ép egésznek, melynek főszépsége a szép és egész voltában van, nem hidegen széjjelatomizált tetemnek! Áhítatosan elgyönyörködik a művészet nagy alkotásaiban, a köl-

tészet örök remekeiben, az emberi elmésség egy-egy ragyogó tűzijátékában, sőt kicsattanó szikrájában is. Mind ebben az élet tetszik neki, a pezsgő elevenség, a meleg közvetlenség, a rokonérzést fakasztó humanitás. 1888-ban szerepel először mint akadémiai bíráló a Karácsonyi drámapályázaton, amikor a díjat nem adják ki. 1894-ben Somló Sándor a nyertes *Fra Girolamo* c. drámájával. 1906-ban Rákosi Viktor *Elnémult harangok* c. regényét bírálja, mint a Péczely regénypályázat nyertesét. Erről így ír: »Az Elnémult harangok újabb társadalmi regényeink legjobbjából való. Háttere jelentős, személyei és eseményei a magyarság egyik égető kérdésével kapcsolatosak. A szerző pesszimizmusát nem helyeselhetem, de értem. Oly őszinte aggodalomból, oly izzó szeretetből folyik, hogy szinte fölhí bennünket arra, hogy megcáfoljuk — munkával, kitartással, expansív és hódító hazafisággal«. De legnevezetesebb bírálata az 1902-iki, a Gorove pályázatról, amikor a *Művészet és Erkölc*s viszonya volt a kitűzött kérdés. A bírálók Bánóczin kívül Hegedüs István és Pasteiner Gyula voltak. Bánóczi és Hegedüs ugyanazon mű mellett nyilatkozott, Pasteiner a maga részéről ellenvéleményt nyilvánított és külön jelentést írt. Bánóczi és Hegedüs véleménye a következő: »A 2. számú Nunquam aliud natura aliud sapientia dixit jeliségű munka egészben a pozitív esztétika örvendtes hódítása Magyarországon. Az u. n. dogmatikus, vagy német esztétikától eltérő felfogások Angliában gyökeret vertek, Franciaországban elterjedtek s Németországban is mind több a szószólójuk. Ez a munka így a modern tudomány számos kutatását és föltevését, kérdését és magyarázatát közvetíti velünk. Közvetíti pedig óvatos módszerrel, modern pszichologiai alapon és széles szakirodalmi és kultúrtörténeti tudással. Más szempontokból nézi a dolgokat, mint megszoktuk s ezek akkor is tanulságosak, ha nem feltétlenül helyesek. Emellett szerző világosan, sőt helyelközzel igen szépen ír«. Pasteiner különvéleményében így szól: »Ha az lett volna a tétel, hogy adassék elő az evolúciós szociológia, akkor a munka két első fejezete talán igényt tarthatna a díjra, a három utolsó fejezete pedig

számbavehető kísérlet a művészet szociológiájának kifejtésére. A művészet és erkölcs viszonyát azonban elméleti és történeti ismeretek és mélyebbre ható szemlélet hiányában nem deríti ki, legkevésbé tudományos önállósággal. A díj kiadását nem javaslom«. Az Akadémia azonban Bánóczy jelentését fogadta el, a díjat kiadta Jászi Oszkár művének.

Bánóczy írt tankönyv- és más bírálatokat is. 1877-ben Greguss Ágost *Arany balladáinak* magyarozatát behatóan ismerteti a Magyar Tanügy VI. évfolyamában, úgy a nagyobb, mint a kisebb kiadást, mely a Jeles Irók Iskolai Tárában jelent meg. 1881-ben Greguss Ágost *Magyar Költészettanát* bírálja a Nyelvörben. Gregussról annak halálakor méltatás jelent meg tőle a Fővárosi Lapok 1899-iki évfolyamában (I. II.) s őt bízta meg a Magyar Tudományos Akadémia emlékbeszéd tartásával is. (Akad. Emlékbeszédek V. VIII.) Ferenczy József *Garay életrajzát* a Magyar Tanügy XII. évfolyamában ismertette. Szántó Kálmán Magyar irodalomtörténetét a Tanáregyleti Közlöny XXV. (1892), Góbi Imre hasonló művét ugyane folyóirat XXVI. évfolyamában bírálta. Cserhalmi Hecht Irén *A francia romanticizmus korszaka a magyar drámairodalomban* c. művét az Irodalomtörténeti Közlemények 1893-iki folyamában, Szily Kálmán *Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez* c. művét a Keleti Szemle II. kötetében (1901), Kármán Mór *Elemző tanulmányát Madách Ember tragédiájáról* a Magyar Tanítóképző 1907-iki folyamában ismertette.

Bánóczy pályájának e második szakában, mint jelezük, visszatért a magyar irodalomtörténettől a filozófiához. Teljesen nem szakított vele sohasem. 1878-ban nyerte el magántanári képesítését a filozófia történetéből és propaedeutikájából s ez idő óta egy évi megszakítással egészen 1919-ig tartott előadásokat. 1890—91-ben már említett betegsége kényszerítette szünetre, 1919 után pedig önként visszavonult. Magántanári működése szoros összefüggésben van a Filozófiai Irók Tárának 1880 óta megjelenő köteteivel. Ezek az ő és Alexander Bernát szerkesztésében készültek s legszorgalmasabb munkásai is ők

voltak. Itt jelentek meg Bánóczi tollából Schopenhauer *Válogatott Értekezései*, melyek 1906-ig három kiadást értek. Itt Alexander Bernáttal társúlva Kant nagy alapvető műve: *A tiszta ész kritikája*, első kiadása 1891-ben, a második 1913-ban. A Filozófiai Irók Tárának sikere a legoptimistább reményeket is felülmúlta szerkesztőinek, de a felnövekvő újabb nemzedéknek is dícséretére. Ezt a nemzedéket — másokkal együtt — épen Bánóczi és Alexander nevelték rá a filozófiai érdeklődésre. Bánóczi többnyire e köteteket, amint sorban napvilágot láttak, választotta filozófiai kollégiumainak alapjául. Így vezette be hallgatóit a filozófia irodalmába s értékesen egészítette ki Alexander előadásait, ki ez írókról a filozófia történetének keretében emlékezett meg, de akiket aztán Bánóczi szemináriumai kollégiumain — ő maga filozófiai konverzatoriumoknak nevezte — a hallgatók részleteikben is megismertek. Legszívesebben és legterjedelmesebben Kanttal foglalkozott itt is. Utána Spinoza szerepel legtöbbször, majd Schopenhauer, Descartes, Bacon, Hume, Berkeley, Giordano Bruno, Pascal, Comte, Taine, kinek Alexanderrel együtt mindvégig nagy tisztelője marad. Az ó-korból Aristoteles *A lélekről* és Platon *Gorgiasa* szerepeltek. Ezeken kívül, a magyarra nem fordítottak közül, fejtegette Mendelssohn *Phaedonját*, Schleiermacher *Über die Religion* és Leibniz *Theodicaea* című értekezéseit. Látjuk, hogy Bánóczi ritkán ismételte magát, folyton érdeklődő szelleme megújult előadásain tanítványai nyiladozó elméjével együtt.

Azonban ideje legnagyobb részét e tájt mégis hivatala és felekezetének ügyei foglalták le. Mindinkább ezeknek kezdett élni. Látta a szükségleteket s élénk gyakorlati érzéke, szervező képessége, csakhamar meg is találta a megvalósítás módjait. Bánóczi működése korszakot alkot úgy az Izraelita tanítóképző, mint az Izraelita Irodalmi Társaság, valamint a Magyar Zsidó Szemle életében. 1887-ben lett az Orsz. Izr. Tanítóképző igazgatója. Az intézet ezidőben némi válságon ment keresztül. Amint a különféle tudós pályák fokozatosan megnyíltak a zsidóság előtt, régi jeles tanárai sorra otthagyták a képzőt, magasabb állásokban

helyezkedtek el s inkább csak a népiskolai képesítésű tanárok maradtak vissza. Bánóczy először is a tanári kart szervezte újjá s a természetszerűleg megürült helyeket egyetemi végzettségű, nevesebb középiskolai tanárokkal cserélte fel. Azután átalakította az iskola tantervét. Az általános műveltséget szolgáló tárgyakat az alsó két osztályba szorította, a tulajdonképeni neveléstani tárgyakat, melyek már némi befejezett műveltséget és nagyobb szellemi érettséget követelnek, a felsőbb osztályokba helyezte át. Ezt az újítását a később kiadott állami tanterv is jóváhagyta. Gondoskodott jó tankönyvekről is s a magyar irodalomtörténet és irodalomelmélet kötetét maga készítette el Weszely Ödön társaságában. Említettük már, hogy ő maga mindvégig magyar irodalmat tanított, s idevágó könyvei egyaránt születtek irodalomtörténeti, esztétikai tanulmányaiból, valamint pedagógiai gyakorlatából.

De mind e munka nem lett volna magában gyümölcsöző, ha nem jár vele karöltve a nagyobbára szegénysorsú tanulóifjúság fölsegélése is. Bánóczy, aki sohasem volt csak az elmélet embere, hanem kellő gyakorlati érzékkel is rendelkezett, ezúttal is átlátta a cselekvés szükségességét s előteremtette a hozzávaló anyagi eszközöket is. Személyes érintkezéssel, hírlapi cikkekkel mintegy 60.000 békebeli koronát gyűjtött s ezzel megvetette az Orsz. Izr. Tanítóképző Segítő Egyesületének az alapját, majd rövidesen internátussal is kiegészítette, 60 tanuló ifjúnak nyújtva állandó bennlakást.

Tudjuk, hogy az intézmények virágzása egyének odaadó működésétől függ. Bánóczy ilyen életet árasztó egyéniség volt. Málnai Mihály, az I. T. K. jeles pedagógusa, Bánóczinak éveken át munkatársa írja: »Vele együtt működni öröm és boldogság volt, megértő rokonszenvvel kíséerte tanártársai minden törekvését, közötte és munkatársai között mindig a legtisztább egyetértés volt, melyet sohasem zavart visszavonás, torzsalkodás zaja. Mintaképe volt a jó tanítónak; ahová ő lépett, bevonult a tiszta, nemes derű, pedig derűlttség a légkör, amelyben az iskola munkája gyarapszik; az ő társaságában az ember jobbnak,

megelégedettebbnek, okosabbnak érezte magát, pedig őt is megviselték az élet gondjai, de panaszt az ő ajkáról nem lehetett hallani«. (B. Emlékkönyv 102.)

Akik a Bánóczi-émlékkönyvben Bánócziról a szerkesztőről s az Imit titkáráról írnak, csak ismétlik itt adott jellemzését. 1884-ben határozta el a rabbiképző tanári kara egy izraelita folyóirat kiadását s a szerkesztést Bacher Vilmosra és Bánóczi Józsefre bízta. Hét évig szerkesztették, amikor Blau Lajos és Mezei Ferenc váltották fel őket. Bacher volt a theologus, Bánóczi az irodalmi szakember. Bánóczi rátermett szerkesztő volt. Élénk szelleme, agilitása kiválóan képesítették e munkára. A hazai és külföldi tudósok legjobbait nyerte meg céljára. Témákat tűzött ki, írásra buzdított olyanokat, kik nélküle sohasem szólaltak volna meg, cikkeket dolgozott át, megbeszéléseket folytatott, a levelek százait írta — fáradhatatlanul. De tudott új munkatársakat is nevelni. A tanítóképző növendékeit már zsengekorukban e szempontból figyelte s tanulmányaik végeztével munkakörébe vonta. Így lettek munkatársai Kecskeméti Lipót, Vajda Béla, Makai Emil, Gábor (Lederer) Ignác, hogy csak a kiválóbbakat említsük. Valamennyien jeles műfordítói lettek, elsősorban Makai Emil, a régi héber költészetnek is, melynek termékeit magyarul megszólaltatni a folyóirat egyik fontos feladatának ismerte.

Midőn Bánóczi két év elteltével a szerkesztéstől megvált, azért tette, mert munkaerejét immár az Imit titkársága és Évkönyvének szerkesztése foglalta le. Az Imit irodalmi bizottságának már megalakulásakor, 1894-ben tagja lett s a következő évben Mezei Ferenc helyére őt választották meg titkárrá s így reá hárult az Évkönyv szerkesztésének a feladata is az évenkénti titkári jelentéssel egyetemben. A század végeig még Bacherrel együtt szerkesztette, 1900-tól egyedül maga. A Szemlénél kifejtett szerkesztői tehetségét és buzgalmát most idevitte által. A titkárnak és szerkesztőnek tevékenysége egymásba szövődik: a titkár fogalmazza a pályázatokat azokra a művekre, melyeket a társulat kiadni készül; a tőle szerkesztett Évkönyvbe kerültek be (tíz éven át, 1898—1907) a megelőző év jegyzőkönyveinek

közérdekű határozatai, valamint gonddal megírt, hangulatos titkári jelentései. Ő tartja fenn a kapcsolatot az egyes bizottságok, meg a társulat és tagjai között. Minden bizottságnak munkájában részt vesz, gyakran szervezőleg, irányítólag.

Az Évkönyvben megjelent tanulmányok olyan szélesebb körök számára is tanulságos olvasmánnyá teszik azt, akik különben távol állanak érdekkörétől. Itt jelennek meg Kármán Mór, Acsády, Marczali egyes zsidó vonatkozású történeti tanulmányai, Alexander Bernáté a *Velencei Kalmár* problémájáról és *Spinozáról*, »aki bízott, mint a zsidóság mindig bízott, az ész győzelmében, a tudományban és az életben« (1910). Bernstein Béla *Az 1848—49-iki magyar szabadságharc és a zsidók* Jókai Mór előszavával, a szombatos *Péchy Simon Imádságos könyve*, melyet Guttmann Mihály és Harmos Sándor tett közzé. Bánóczi cikkei közül itt látott napvilágot: *Arany Toldija és a Biblia* (1895), *Magyar zsidók külföldön* (1896), *Eötvös és az emancipáció* (1918). Arany és a Biblia viszonyát ép Bánóczi cikkétől ösztönözve Pollák Miksa tette aztán tüzetesebb tanulmány tárgyává, Arany egész költészetére kiterjeszkedve, s e munkáját Bánóczi ajánlatára a Magyar Tudományos Akadémia adta ki 1904-ben. Ugyancsak az Imit keretében vett részt abban a bizottságban, mely a Biblia fordítását tűzte ki céljául. A feladat tudományos részét Bacher Vilmos és munkatársai végezték. Bánóczinak jutott a fordított szöveg nyelvi szempontból való átvizsgálásának feladata. Ezt a munkát is közmegelegedésre végezte. A nagy mű az 1898—1907-ik évek folyamán négy kötetben meg is jelent.

Bánóczi sikereit pályáján tudományán és szorgalmán kívül szerencsés lelki alkatának is köszönhetette. Jelleme derűvel komolyságot, mélységgel szellemet, alkalmazkodó képességével vezetésre hivatottságot ritka harmoniában egyesített. De nem szabad mellőznünk még egy körülményt: azt, hogy Bánóczi közéleti szereplése után mindannyiszor egy meleg otthonba, szerető nő és szépen fejlődő gyermekek körébe vonulhatott vissza. Idejében házasodott, 1883-ban, 34 éves korában vette nőül Leipniker Szidóniát s 43 éven

keresztül haláláig élt vele boldog házasetet. Neje nemcsak házának asszonya, hanem megfelelő műveltségénél fogva munkáinak osztályosa is volt, ki azok előállításának nem egy terhét levette válláról. Főleg fordításaiban volt valóságos munkatársa. De tán még ennél is inkább az Izraelita Tanítóképző szegény diákjai ellátása ügyében s ezt a munkát akkor is a magáénak ismerte, mikor már nem állhatott férje oldala mellett. Hirlapilag is fordult a társadalom jószívéhez (V. ö. Egyenlőség 46:46, 47, 48. sz.), mikor a viszonyok zordonultával a szegény diákok ellátása hiányt szenvedett, de szűkös nyugdíjából maga is áldozott.

Bánóczy sokat elért az életben, annyit, amennyit csak kiváló tehetségek érhetnek el s azok is csak akkor, ha a szerencse is társul szegődik melléjük. Mégis pályája lezárta-kor felvethetjük a kérdést: elért-e mindent, amit elérhetett s végbevitt-e mindent, amire tehetsége képesítette? Mikor 1926-ban, 77 éves korában halála bekövetkezett s a nekrológok élete munkájáról beszámoltak, nem mindenki adott e kérdésekre egyöntetű feleletet. Volt aki sajnálkozott, hogy nem szentelhette tevékenységét egészen egyetemi katedrájának, egy ifjabb tudós nemzedék nevelésének, hogy idejét a serdületlen növendékek között, anyagi bajjaikkal foglalkozva, irodai asztal fölé görnyedve is kellett pazarolnia.¹ Azok az elégedetlenek ezek, akik az élet egyedüli boldogságát hatalmi vágyaik kielégítésében gondolják feltalálni. Bánóczy nem tartozott ezek közé. Bánóczy nemcsak bölcselő volt, hanem bölcs is: ismerte a körülmények hatalmát sorsunk intézésében s az el nem érhetőért nem vetette meg azt, amit tényleg elért. Tudta, hogy bármely körben jelentős lehet munkánk, ha egészen annak szenteljük magunkat és az emberek hálaája munkánkért épúgy igaz jutalom, ha kicsinyek, mintha nagyok részéről ér bennünket. Bánóczy melegszívű ember volt, aki órákig el tudott kisgyermekkel játszadozni, aki lehajolt az ala-

---

¹ V. ö. Pesti Napló, 1926 nov. 21. és hozzá: Egyenlőség, 1927 nov. 12. 10. l.

csonyak és ügyefogyottakhoz s aki előtt érték volt az egyszerű szívek megnyilatkozása.

De hiszen őt érte hála és megtiszteltetés a nagyok részéről is. 70 éves jubileuma, melyet a tudomány és társadalom reprezentáns egyéniségei ünnepeltek, az Emlékkönyv, melyet ez alkalommal tisztelői és barátai számára átnyújtottak, oly jutalom, mely csak a közélet kiváltságosainak jut osztályrészül. Bánóczi, akkor az üdvözlő és méltató beszédek megköszönve, így végezte válaszáat: »Elmondhatom magamról Lévy Józseffel: Az élet nem maradt adósom. Tisztelt hölgyeim és uraim! Önök egy boldog embert látnak maguk előtt«.
